

СУАДНОСІНЫ РАЦЫЯНАЛЬНАГА І ЭМАЦЫЯНАЛЬНАГА Ў ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫХ ТЭКСТАХ

Працэс камунікацыі з дапамогай мовы ўключае, акрамя моўнага выражэння, тры элементы: прамоўцу (суб'ект), слухача (рэцыпіент) і прадмет (аб'ект). Задача суб'екта публіцыстычнага тэксту – не толькі перадача інфармацыі аб якасцях аб'екта, але і ўздзеянне на рэцыпіента, спроба сарыентаваць яго ў жыццёвай сітуацыі такім чынам, каб выклікаць пэўныя думкі, ацэнкі, памкненні. Праграма ўздзеяння вынікае з ацэначнай функцыі, што выконвае вядучую ролю ў тэкстах масавай інфармацыі. Ацэначныя адносіны – адносіны суб'екта маўлення да рэчаіснасці – ствараюць поле суб'ектыўнай мадальнасці, якое аказвае эфект узмоцненага ўздзеяння на адрасата¹. У розных тыпах тэкстаў рацыянальная і эмацыянальная ацэначнасці праяўляюцца ў той ці іншай ступені.

Практыка маўлення паказвае, што не можа быць чыста эмацыянальнай ацэнкі, бо маўленчы акт заўсёды мае ў сабе рацыянальны аспект. Рацыянальнае і эмацыянальнае – гэта два бакі адносінаў суб'екта да аб'екта². Падзел на ацэнкі звышлагічнага характару (танальнасць)³ – умоўны. Тым не менш спосабы выражэння двух відаў ацэнкі розныя.

Рацыянальная ацэнка адлюстроўвае аўтарскае ўяўленне аб становачым і адмоўным змесце з'явы. Яе аснова – лагічная дыхатамія добра–дрэнна. Выражаецца ацэнка адпаведнай лексічнай парай: "Канечне, быць здравым і багатым вельмі **добра**" ("Полымя"). Унутранае мадальнае значэнне – аб'ектыўнае паведамленне: быць здравым – добра, знешнемадальнае **канечне** ўказвае на наяўнасць суб'екта, якому належыць ацэнка. "**Дрэнна**, аднак, тое, што ў няшчасным разгубленым сэрцы свядомага беларуса кепска стасуюцца сённяшняе раздражненне народам і адвечная, назапашаная ў крыві любоў і павага да яго" (ЛіМ).

Лагічная ацэнка даецца і пры дапамозе нейтральнай лексікі з рацыянальна-ацэначнай кантатацыяй: "Але **хвароба** бальшавізму, **цяжкая, невыносна працяглая**, была і застаецца найбольш **небяспечнай** – грамадскі арганізм вельмі доўга "мірыўся" з ёю, нават, калі **хвароба** тая падбіралася да жыццёва важных органаў"; "Актэт мае сёння **вялікі, сур'ёзны і рознабаковы** рэпертуар – па форме, стылях, жанрах"; "Тут не бывае ці амаль не бывае **выпадковых** людзей" (ЛіМ). Ацэнка ляжыць на паверхні, "расшыфроўка" яе не патрабуе ад рэцыпіента намаганняў. **Хвароба цяжкая, невыносная, небяспечная** ўспрымаецца са знакам мінус; **вялікі, сур'ёзны, рознабаковы рэпертуар** са знакам плюс. Адкрытае выражэнне ацэначнасці – выкарыстанне ацэначных слоў і зваротаў.

Творца, арганічнасць, талент, храм, гімн, любоў, святло, дабрыня, годнасць, абагаўленне мадонны, свабода, святасць, бляск, цнатлівасць, сталасць – набор паняццяў, якім прыпісваецца становачая адзнака. Дадзеную асаблівае гэтае слоў выкарыстоўвае В.Быкаў у артыкуле "Народная паэзія"⁴, прысвечаным творчасці Р.Барадуліна. Змест тэксту – разгорнутая характарыстыка. Выкарыстаны пісьменнікам лексічны рад завяршаецца ацэначным вывадам "....і гэта **яркая, змястоўная, надта сумленная паэзія**", які можа быць лагічна звязаны да аднаго "і гэта **добра**". Як бачым, лагічная ацэнка на фразавым узроўні даецца адкрыта, шляхам выкарыстання ацэначных лексічных сродкаў рацыянальнага характару.

Калі рацыянальная ацэнка звернута да розуму рэцыпіента, то ацэнка эмацыянальная – да яго пачуццяў. У першую чаргу эмацыянальнай з'яўляецца непасрэдная рэакцыя на аб'ект. Яна выражаецца выклічнікамі, афектыўнымі словамі і выразамі, словамі-знявагамі: "І кіруюць намі **невукі!**"

(ЛіМ). Эмацыянальная ацэнка, як правіла, бывае экспрэсіўнай: "Ля сталічнага Дома літаратара ў панядзелак вечарам было людна, шумна, святочна. І – дзякуй Богу!"; "Мы перакананы, што наша Бацькаўшчына пераадолее ўсе нягоды і паўстане незалежнай, дэмакратычнай, квітнеючай краінай з вольным, годным, працавітым, заможным народам. Жыве Беларусь!"; "У горадзе Жлобіне – эпідэмія! Ці не праўда, які жах!"; "Увага ж да яго творчай асобы вельмі розных літаратараў, узровень гаворкі (зірніце хаця б №30 часопіса "Крыніца") сведчаць пра тое, што ён пачынае займаць сваё месца ў нашай духоўнай прасторы" (ЛіМ).

У гэтых выпадках чакаецца розны перлакутыўны эффект: эмацыянальная ацэнка накіравана на тое, каб змяніць эмацыянальны стан суб'екта і выклікаць адпаведную рэакцыю, а рацыянальная разлічана на згоду з выказаным поглядам. Не выключаны сітуацыі, калі на рацыянальную інфармацыю магчыма эмацыянальная рэакцыя пры ўмове, што ацэнка нейкім чынам закранае інтарэсы рэцыпіента: "Паводле папярэдніх падлікаў Даўгаўпілскай экалагічнай службы, колькасць цыяністых рэчываў, скінутых у Заходнюю Дзвіну, склала 4309 кг (!)" ("Полымья").

Лагічная ацэнка пераводзіцца ў эмацыянальны план, што сведчыць пра цесную ўнутраную сувязь рацыянальнага і эмацыянальнага. Відавочна, што іх суадносіны мяняюцца, і не заўсёды два віды ацэнкі могуць быць дакладна дыферэнцыраваны.

Калі гаварыць пра колькасную суаднесенасць рацыянальнага і эмацыянальнага ў публіцыстычных тэкстах, то трэба адзначыць, што рацыянальны пачатак пераважае, што абумоўлена імкненнем да "правільнасці", доказнасці ацэнкі. З другога боку, ацэнка эмацыянальная найбольш дзейсная, бо звернута да пачуццяў, яна найбольш яскравая і выконвае ролю своеасаблівых усплёскаў на агульным рацыянальным фоне. Эмацыянальнасць – паказчык узрушанасці, неабыхавасці суб'екта – стварае поле танальнасці тэксту, якое валодае эфектам уплыву на адрасата згодна з законам эмацыянальнага заражэння: "Якая бязлітасная прафесія!"; "Выкарысталі" ўсіх бабuleк разам з дзядулямі!"; "Гнюснае, скажу вам прама, было відовішча!"; "Братцы, ну не трымайце нас за ідыётаў!"; "Так балюча было за ўсіх нас! Тых, хто прыйшоў на плошчу Незалежнасці, каб падтрымаць парламент, "расійская тройка" назвала "жалкой кучкой". А гэта ж мы – беларусы!"; "Якія шчаслівыя дзеці, што даверліва пасталі насупраць галоўнага алтара!" (ЛіМ).

У большасці публіцыстычных тэкстаў назіраецца не непасрэднае выражэнне эмацыянальнай ацэнкі, а яе інтэрпрэтацыя. Мовай, якая апісвае эмоцыі, публіцыст карыстаецца часцей, чым мовай, што іх выражае: "Не магу не выказаць і сваё **захапленне** аркестрам, адметным сваімі спражыванымі высокапрафесійнымі музыкантамі, якія валодаюць сапраўднай выканаўчай культурай і майстэрствам" (ЛіМ). Аўтар паведамляе аб сваім эмацыянальным перажыванні (захапленні) і ў гэтым жа сказе імкнецца яго абгрунтаваць (што ўжо ёсць зварот да логікі ў ацэнках): прычынай захаплення стала высокая выканаўчая культура, майстэрства. "Спектакль вельмі ўражвае"; "Карціна Н.Джаванілідзе здольная не проста зачараваць, – давесці да катарсіса, узрушыць душу прыгажосцю, святлом, чысцінёй думкі і вобразнасці"; "Праклён катэджам і хвала іх уладальнікам"; "Я ненавіджу палітыку..." (ЛіМ).

Рацыянальная або эмацыянальная форма падачы ацэнкі залежыць ад прагматычнай задачы. Звяртаючыся да розуму чытача, аўтар можа абраць найбольш кароткі шлях – ацэначны стэрэатып. Загаломак, у аснове якога стэрэатыпнае выказванне, адкрыта выяўляе пазіцыю аўтара: "У пошуках жыццёвага аптымізму" (ЛіМ). Паводле сацыяльнага стэрэатыпу, да жыцця трэба ставіцца з аптымізмам, і спробы, пошукі ў гэтым накірунку ўхваляюцца. Артыкул, прысвечаны пяцідзесяцігоддзю А.Разанава, азаглаўлены "Шлях у

неабсяжнае" (ЛіМ. 1997. 5 снежня), бо для таленавітага паэта натуральны рух, імкненне спасцігнуць свет у маштабах вечнага, ва ўсемагутнасці быцця і небыцця. Добрая літаратура павінна імкнуцца ў неабсяжнае, а "Калі памірае дрэнная літаратура, то гэта добра" (ЛіМ. 1997. 12 снежня). Выраз "дрэнная літаратура" па шкале ацэнак процілеглы выразу "добрая літаратура": знікаючы, паміраючы, дрэнная літаратура пакідае месца добрай.

Часам публіцыст пераасэнсоўвае стэрэатып, імкнучыся выклікаць нечаканую эмацыянальную рэакцыю, заваяваць цікавасць чытача арыгінальнасцю думкі: "Вызваленне і перамога", "мір і вайна", "праўда і справядлівасць" – словы-сімвалы, словы-сцягі, словы-змагары!.. І калі за апошнія 10 год высветлілася, што "праўда" – гэта толькі добра замаскіраваная хлусня, "мір" – ціхая вайна супраць свайго народа і яго лепшых сыноў, а пра "справядлівасць" забыліся нават прафесійныя філосафы-ленінцы, то "вызваленне" і "перамога" гэтак жа ззяюць сваёй ідэалагічнай цнатлівасцю, як і 40 год назад"; "Вялікая перамога" скончылася "Вялікай бядой". У гэтым праўда і справядлівасць дыялектыкі жыцця" (ЛіМ).

Разбіваючы стэрэатып, суб'ект маўлення імкнецца актыўна ўздзейнічаць на рэцыпіента, пераарыентаваць яго, прымусіць паглядзець на аб'ект "Свежым вокам": "Менавіта трыццаць сёмаму году было суджана застацца найбольш яркім сімвалам савецкай эпохі, увасобіўшым рысы таталітарнага сталінскага рэжыму" (ЛіМ. 1997. 14 лютага). Трыццаць сёмы год – гэта ўжо штамп для постсавецкага грамадства. Выносячы ў заглавак словы Молатава "37 год быў неабходны", аўтар правакуе чытача, раздражняе неспалучальнасцю паняццяў "37 год" і неабходнасць. Як бачым, аўтар плануе эмацыянальную рэакцыю чытача.

Поле танальнасці публіцыстычнага тэксту вызначаецца цэлым комплексам фактараў і залежыць, у першую чаргу, ад жанру, тэмы, асаблівасцей аўтарскага стылю. "Каэфіцыент мадальнасці... тым вышэй, чым больш выразна праяўляецца асоба аўтара ў яго творах"⁵. Афіцыйна-інфармацыйным жанрам характэрна танальнасць аб'ектыўнасці, адсутнасць эмацыянальнага пачатку, аналітычным – стрыманасць у праяўленні эмоцый, нарысу, рэпартажу – магчымасць выкарыстання танальнасці суб'ектыўнасці. Эфектыўнасць эмацыянальнай ацэнкі з'яўляецца адваротна прапарцыянальнай частаце яе ўжывання, лагічная ж ацэнка ўжываецца значна шырэй. У структуры ацэнкі рацыянальнае і эмацыянальнае ўтвараюць кантынуум, дзе адзін і другі бок адпаведна нарастаюць або змяншаюцца. Суаднесенасць рацыянальнага і эмацыянальнага можа быць значнай для стылявой дыферэнцыяцыі.

¹ Гл.: Матвеева Т. В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. Синхронно-сопоставительный очерк. Свердловск, 1990. С.172.

² Гл.: Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. М., 1985. С.57.

³ Гл.: Матвеева Т. В. Назв. твор. С.79.

⁴ Быкаў В. Збор твораў. У 6 т. Мн., 1994. Т.6. С.524.

⁵ Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981.С.112.

Л.М.МИНАКОВА

СТРУКТУРНА-ГРАМАТЫЧНЫ АНАЛІЗ ТЭРМІНАЎ-СЛОВАЗЛУЧЭННЯЎ АЎТАМАБІЛЬНАГА ТРАНСПОРТУ

Словаўтварэнне тэрміналагічнай лексікі адбываецца па тых жа спосабах і мадэлях, што і дэрывацыя агульнаўжывальных слоў, але адрозніваецца ступенню іх прадуктыўнасці. Найбольш прадуктыўным у сучаснай тэрміналогіі аўтамабільнага транспарту з'яўляецца сінтаксічны спосаб, пры якім новыя тэрміны ўзнікаюць шляхам стварэння словазлучэнняў.

У сучасным мовазнаўстве не існуе адзінай думкі наконт гэтых сінтаксічных адзінак, іх адносінаў да слова і сказа. Многія моваведы адзначалі факт структурна-